

ROMÂNII DIN BRAȘOV ÎN EPOCA REFORMEI

PAVEL BINDER și ARNOLD HUTTMANN

În epoca umanistă, forțele progresiste ale societății au dus și în țara noastră o luptă aprigă împotriva orînduirii feudale și în contra bisericii catolice. Negustorii sibiieni și brașoveni întorși din Apus au început încă de prin anul 1520 să răspîndească noua învățătură luterană¹. După o evoluție plină de lupte, în anii 1542—1544 se decretează atît la Brașov, cît și la Sibiu trecerea la noua confesiune. Cu ocazia introducerii protestantismului se nasc de la început contradicții între variantele elvețiană și wittenbergiană și chiar înăuntrul formei luterane-melanchtoniene a confesiunii noi. Celebrul umanist transilvănean Johannes Honterus a introdus la Brașov o variantă a protestantismului, care conținea unele elemente ale nuanței elvețiene și acorda o influență hotărîtoare organelor laice orășenești în privința problemelor bisericești și confesionale. La Sibiu și în ținutul Sibiului, preotul Matthias Ramser și adepții lui au introdus o variantă mai apropiată tezelor lui Luther, acordînd puteri mai mari organelor bisericești².

Mai multe documente dovedesc că inițiatorii Reformei au vrut să introducă noua confesiune și în sînul românilor. În 1543 Universitatea săsească decretează ca toți locuitorii Pămîntului Crăiesc, indiferent de starea lor so-

¹ *Istoria literaturii române* I, București, Edit. Academiei, 1964, p. 30.

² În literatura de specialitate, atît în România, cit și în Germania, a stîrnit un mare interes și discuții cartea teologului sas Erich Roth, *Die Reformation in Siebenbürgen. Ihr Verhältnis zu Wittenberg und der Schweiz*, în *Siebenbürgisches Archiv*, vol. 2 și 4, Köln-Graz, 1962 și 1964. Majoritatea teologilor și istoricilor germani au respins din motive teologice și istorice tezele lui Erich Roth. În revistele din țară noastră, opera lui Erich Roth a fost analizată de Șerban Papacostea în „Studii” 18, 1965, nr. 3, p. 718—719, și de L(u d w i g) B(i n d e r), în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 9, 1966, nr. 2, p. 144—146; Ludwig Binder, deși neagă pe baza analizei teologice a epocii influența „elvețiană” asupra lui Honterus, recunoaște existența unor lupte interconfesionale, bazate pe contradicții sociale, în epoca de adoptare în Transilvania a Reformei religioase. Șerban Papacostea amintește, printre altele, că o lipsă a lui Erich Roth că n-a analizat influența Reformei religioase asupra popoarelor nesăsești din Transilvania.

cială și națională, să adopte „noua lege a Domnului”³. În 1544, Universitatea hotărăște ca acei care nu au primit noua confesiune s-o adopte⁴. Pentru a sprijini convertirea românilor la protestantism se tipărește la Sibiu în 1544 *Catehismul românesc*.

În epoca răspîndirii ideilor Reformei religioase, în Șcheii Brașovului exista o bogată și puternică orășenime românească. Biserica Sf. Nicolae din acest cartier românesc este menționată din secolul al XIV-lea, iar școala și dascălii ei, din veacul al XV-lea. Populația orășenească din Șchei a fost strîns legată de Țara Românească și Moldova prin relații economice permanente. Cărturarii români din Brașov întrețineau legături culturale, politice și religioase cu confrății lor de peste Carpați. Cărturarii șchei activau nu numai în slujba magistratului brașovean, dar și la unii dregători din Țara Românească, precum și la curțile unor nobili români din Transilvania (cum a fost cazul boierului din Comana, Ștefan Mailat, și chiar la curtea princiară din Bălgrad (Alba-Iulia)⁵. Preoții români de la biserica Sf. Nicolae din Brașov se hirotoniseau de obicei la mitropolitul Ungrovlahiei și unii din ei se retrăgeau la bătrînețe în unele mănăstiri din Țara Românească⁶. Cultura spirituală a românilor din Brașov era comună cu cea a conaționalilor lor din Țara Românească și Moldova.

Majoritatea dascălilor și preoților din Șcheii Brașovului au fost „scriitori la cetate”, adică scribi orășenești, angajații magistratului orașului Brașov. Cărturarii români conduceau „secția română” a cancelariei orășenești, redactau corespondența în limba slavonă și română, purtată de magistrat cu dregătorii și domnii din Țara Românească și Moldova, slujeau ca traducători. Ei conduceau de multe ori solile orașului, fiind trimiși în țările române de peste Carpați. Lucrînd la casa sfatului, cărturarii români aveau relații multiple cu juzii și dregătorii orașului, legau prietenii cu cărturarii sași și învățau limba latină, germană, uneori și cea maghiară. Acești scribi au cunoscut îndeaproape toate frământările pricinuite de răspîndirea și adoptarea ideilor Reformei.

La Brașov — ca, de altfel, la toți românii care locuiau pe Pămîntul Crăiesc — influența Reformei religioase s-a manifestat în trei etape principale:

I. Etapa influenței „locale” (1542⁷ — 1564), cînd ideile Reformei au fost propagate de dregătorii orașului Brașov.

³ Franz Michaelis, *Der sächsische Ursprung der ersten Druckschriften in rumänischer Sprache*, în „Siebenbürgische Vierteljahr-Schrift” 60, 1937, nr. 4, p. 276.

⁴ Friedrich Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1921, p. 243.

⁵ Nicolae Sulică, *Minunata cetate a Brașovului. Cărturari brașoveni ai secolului al XVI-lea, cîtori ai limbei noastre literare*, Brașov, 1943, p. 18.

⁶ Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, I, Brașov, Astra, 1943, p. 65.

⁷ Activitatea de reformare a religiei la Brașov a început din 1542. În acest an apare a treia ediție din *Rudimenta Cosmographiae* a lui Honterus. În care orașul Brașov este numit primul oraș european luminat de răsăritul soarelui care „urmează învățătura lui Hristos”, adică este protestant:

„... praecipitque sitam sub monte Coronam
Quam primam Europae Christi documenta sequentem
Sol oriens radiis lustrat proprioribus urbem”;

II. În a doua etapă, nuanţa calvină, şi în unele locuri cea unitariană a Reformei, a fost propagată de puterea de stat a principatului Transilvaniei, care a înfiinţat în acest scop o episcopie română calvinizantă (1564—1571).

III. A treia etapă a fost aceea când, sub domnia principilor catolici din familia Báthoreştilor, presiunea protestantă a slăbit simţitor, ideile Reformei fiind propagate mai ales de juzii luterani ai oraşului Braşov (1571—1581).

Primele încercări de a atrage pe români la ideile Reformei se datorese lui Ştefan Mailat, stăpînul Făgăraşului, care, într-o scrisoare adresată soţiei sale în 1541, propune răspîndirea Reformei religioase în rîndul românilor din Ţara Oltului⁸. La Braşov, renumitul umanist Johannes Honterus (1498—1549) a manifestat de la început interes pentru credinţa românilor, în scopul atragerii lor la protestantism. Într-o scrisoare pierdută a lui Honterus, din 13 februarie 1544, adresată lui Johannes Bugenhagen (1485—1558), pe care o cunoaştem numai din răspunsul acestuia din 11 mai, se vorbeşte despre religia „grecilor”⁹. Honterus a cercetat viaţa religioasă din Şcheii Braşovului şi a remarcat apropierea religioasă dintre saşi şi români. „De altfel am aflat de la biserica bulgară (şcheiană — *n.n.*), care există în suburbia Braşovului — cităm din epistola sa adresată cosmografului şi ebraistului elveţian Sebastian Münster —, că ei au acelaşi botez, aceeaşi cuminecătură ca şi noi (adică saşii — *n.n.*), dacă nu cumva au adăugat unele ceremonii, care diferă de cele ale noastre”¹⁰. În această scrisoare, Honterus vorbeşte pe larg despre credinţa bogomililor, în care reformatorul Braşovului probabil a intuit o apropiere în scopul înnoirii bisericii. Este un fapt cunoscut că ideologia ereticilor din Europa occidentală şi centrală (waldensii, husiţii) — corespunzători bogomililor din lumea ortodoxă — a fost parţial adoptată de corifeii protestantis-mului. Coloniile bulgăreşti din Transilvania — refugiaţi bogomili — au adoptat religia luterană. Nu este exclus ca în Şcheii Braşovului, populat, pe lîngă români autohtoni, şi de macedoromâni, Honterus să fi observat urme ale „ereziei” bogomile.

Influenţei bogomile i se datoreşte parţial şi traducerea în limba română a cărţilor populare cu tendinţe de exprimare a cultului în limba maternă şi cu unele învăţăături eretice cu caracter pronunţat de clasă¹¹. Prin urmare,

vezi Paul Philipp, „Christi documenta sequi”. Eine Beobachtung, die siebenbürgische Reformationsgeschichte betreffend, în „Neue Beiträge zur siebenbürgischen Geschichte und Landeskunde. Siebenbürgisches Archiv”, Dritte Folge, Band I. Köln-Graz, Böhlau Verlag, 1962, p. 102—112.

⁸ Z. Pîclişan, *Legăturile românilor ardeleni cu reformaţiunea în veacul al XVI-lea şi XVII-lea*, în „Cultura creştină”, Blaj, 1911, p. 518—523.

⁹ Joseph Dück, *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*, II, Braşov, Johann Gött, 1845, p. 31.

¹⁰ „Alioquin compertum habemus ex Bulgariensi ecclesia in Coronensi suburbio, quod habent idem baptismum quod nos, laudem quoque Cōnam dominicam, nisi quantum habet additas ceremonias, eorum (cōnam) a nostri distingrentos” cf. G. D. Deutsch, *Ein Schreiben von Honterus — angeblich — an Sebastian Münster*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, VI, 1883, nr. 6, p. 66—67.

¹¹ P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*. Bucureşti, Edit. Academiei, 1965, p. 27 şi 104—108.

pare logic că adepții protestantismului au încercat să profite de tradiția bogomilă a românilor și a bulgarilor pentru a ușura trecerea lor la Reforma religioasă. În legiferarea Reformei religioase din Brașov, întocmită de Johannes Honterus („Reformatio Ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae“, MDXLIII) se vorbește și despre ortodocșii din Brașov¹².

Fruntașii Reformei din Brașov (Johannes Honterus, Valentin Wagner, Matthias Glatz și juzii orașului) nu s-au mărginit numai la încercarea de convertire a românilor, ci și-au extins propaganda asupra altor populații ortodoxe, în primul rând asupra grecilor. În 1544 apare la Brașov, în ediția lui Valentin Wagner, *Catehismul grecesc*¹³. Acest catehism a fost destinat atît comercianților greci din Brașov („... et cum Coronae multi Graecorum commorarentur...“), cît mai ales cărturarilor greci din toată lumea ortodoxă și din Constantinopol. Se știe că Valentin Wagner, unul din cei mai de seamă eleniști de la noi din acest timp, a trimis un exemplar al *Catehismului* grecesc brașovean patriarhului din Constantinopol, fără să primească însă un răspuns¹⁴. Reformatorii brașoveni, procedînd similar ca și conducătorii luteranismului din Wittenberg¹⁵, au vrut să întreprindă o acțiune mai largă pentru atragerea românilor la noua confesiune, elaborînd și tipărind cărți în spiritul Reformei religioase în limba oficială a patriarhului ortodox.

Precum este cunoscut, propaganda protestantă n-a prins rădăcini în nici o treaptă a ierarhiei bisericii ortodoxe. Convertirea unor dregători greci a influențat însă într-o oarecare măsură viața culturală a țărilor române. Ne gîndim aici în primul rând la domnul moldovean de origine greacă, protestantul Iacob Heraclide-Despota (1561–1563), care a încercat o operă de sprijinire a culturii în Moldova, înființînd școli, proiectînd tipografii de cărți românești, nu fără nădejdea de a introduce prin ele învățături ale Reformei religioase¹⁶.

Cercetările recente au arătat că introducerea protestantismului de către umanistul Johannes Honterus la Brașov a însemnat întărirea influenței dre-

¹² „Quod cum pro nostra mediocritate accuratius animadverteremus, et emporium Coronense in ultime partibus ecclesiae occidentalis constitutum, assidus frequentiori videamus a Graecis, Bulgaris, Moldavis et Valachis transalpinis, ac aliis orientale ecclesiae subjectis populis, qui tum multitudine altarium et simulachrorum, tum etiam ineptis quibusdam cerimoniis vehementer offenduntur, et variis disputationibus de religione pertinaciter nos oppugnant, adeo ut saepe quorundam animos a veritate seducant, et suis contentationibus ea quae comperitissima sunt, apud simplicis in dubium vocent: ne fides Christiana propter nostras consuetudines male audiat apud eos, qui suos qualescumque ritus sinceriores gloriantur, ac caeteris insolenter anteponunt, in quibusdam levioribus cedere coacti sumus propter conscientiam“ (cf. Joseph Trausch, *Beiträge und Aktenstücke zur Reformations-Geschichte von Kronstadt*, Brașov, Johann Gött, 1865, p. 26).

¹³ Béla Holl, *Die erste Ausgabe der κατήχησις Valentin Wagners (Kronstadt, 1544)*, în „Magyar Könyvszemle“, 1962, nr. 4, p. 293–302.

¹⁴ Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, III, Brașov, J. Gött, 1868, p. 470.

¹⁵ E. Benz, *Geist und Leben der Ostkirche*, Hamburg, 1957, p. 163–164, și *Idem*, *Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxen Kirche*, Marburg, 1949.

¹⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 78.

gătorilor laici în problemele bisericii şi ale şcolii ¹⁷. Documentele contemporane menţionează „vizitări” ale bisericilor luterane din Țara Bîrsei, efectuate uneori chiar exclusiv de comisii formate din senatori şi alţi cărturari laici ¹⁸. În această epocă este firesc ca propaganda pentru Reformă religioasă la românii din Şchei să nu fi fost iniţiată de preoţi, ci de judele oraşului, bogatul şi învăţatul Hannes (Johannes) Benkner ¹⁹. Pentru a realiza acest plan a fost nevoie ca să se pună în primul rînd la dispoziţia credincioşilor români catehismul în limba lor, conţinînd bazele învăţăturii protestante. Pentru *Catehismul* românesc tipărit în 1544 la Sibiu şi-a manifestat interesul şi Pătraşcu cel Bun, domnul Țării Româneşti. El a cerut braşovenilor această carte în 1556, însă, negăsind-o aici, magistratul a trimis după catehismul solicitat la Sibiu, trimiţîndu-l după obţinerea sa la Țirgovişte ²⁰.

Cronicarul contemporan Simon Massa ²¹ relatează că la 12 martie 1559 judele Hannes Benkner, împreună cu ceilalţi membri ai sfatului orăşenesc, a introdus reformarea bisericii româneşti din Şchei şi i-a pus la îndemîină *Catehismul*, spre a putea învăţa din el preceptele cele noi ²². Acest eveniment este redat şi de alţi cronicari ²³. În secolul al XVIII-lea, preotul Joseph Teutsch, avînd o privire de perspectivă asupra evenimentelor din 1559, adaugă că introducerea Reformei în sînul românilor a dat numai puţine rezultate ²⁴.

Tipărirea *Catehismului* braşovean de către diaconul Coresi s-a făcut după data de 12 martie 1559, încă în acelaşi an sau în 1560 ²⁵. Adoptarea Reformei religioase de către românii braşoveni, introdusă de judele Hannes Benkner, s-a făcut printr-un *Catehism* dedicat ierarhilor ortodocşi, mitropoli-

¹⁷ Reforma religioasă la Braşov, pe lingă cărturarii J. Honterus, V. Wagner şi M. Glatz, a fost introdusă de judele Johannes Fuchs şi fînogiul (vilicul) Johannes Benkner (cf. Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon...* I, p. 103).

¹⁸ Cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. III, Braşov, 1898, p. 387—388. În 1550, biserica săsescă din Ghimbav a fost „vizitată de judele Benkner şi de senatorii Joannes Kemmel, Lucas Griengras şi Damasus Kraus” (cf. *Quellen...* vol. V, p. 132—134).

¹⁹ Johann Benkner (+ 11 iulie 1565) a fost jude al Braşovului în anii 1547, 1548, 1550—1552, 1555—1560, 1565 (cf. Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon...* I, p. 103).

²⁰ Arnold Huttman şi Pavel Binder, *Prima carte tipărită în limba română*, în „Călăuza bibliotecarului”, 1965, nr. 2 (febr.), p. 95.

²¹ Simon Massa (+ 1605) a fost între anii 1563—1565 rectorul şcolii latine din cetatea Braşovului, apoi preot luteran la Rîşnov şi Braşov.

²² „1559. die 12. Martii Johannes Benknerus, iudex Coronensis, cum reliquis senatoribus reformavit Valachorum ecclesiam et praecepta catecheseos discenda illis proposuit” (cf. *Quellen...* vol. IV, 1909, p. 80; B. P. Hasdeu, *Cuvînte din bătrîni*, II, p. 92).

²³ Cronicarul Johannes Fuchs, preotul protestant al oraşului, redă în felul următor actul din 12 martie 1559: „Anno 1559 d. 12 Martii Joh. Benkner cum reliquis senatoribus reformavit Ecclesiam Valachorum et Praecepta catechesos illis discenda proposuit” (cf. Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon...* I, p. 105).

²⁴ „1559 die 12 Martii verordnet Herr Johannes Benkner, Croner Richter, den Wallachen bei der Stadt den Catechismus zu lernen und sie dadurch zu reformieren; es half aber wenig” (cf. *Quellen...* IV, p. 100).

²⁵ Ion Gheţie, *Cîteva precizări în legătură cu datarea Catehismului lui Coresi*, în „Studii şi cercetări lingvistice”, XVII, 1966, nr. 5, p. 547—553.

tului Efrem al Ungrovlahiei și cu „știrea” episcopului de la Geoagiul de Sus și aici s-au efectuat în același timp concesiile necesare, făcute ortodoxismului.

Tendința pentru introducerea limbii materne ca limbă cultă s-a manifestat la români încă înaintea începutului propagandei pentru reformă. Această manifestare culturală, pornită din Maramureș, a prins rădăcini adânci la orașenii români din Șcheii Brașovului. Textul slav cu traducerea românească interliniară a unui *Apostol*, care a făcut parte din biblioteca bisericii Sf. Nicolae din Șchei, a fost scris între septembrie 1559 și august 1560 de către popa Bratu²⁶. Diacul Oprea, dascălul școlii românești din Șchei, copiază în 1570 un *Octoih* românesc „scris depre izvodul ce iaste la besearea Șcheianilor de lîngă Cetatea Brașovului de l-au scos din limba sîrbească (slavonească — n.n.) pre limba rumânească sfinții părinți cine au fost mainte întru acestu loc”²⁷.

Dintre tezele Reformei religioase, necesitatea unei culturi în limba maternă a fost acceptată de românii din Șchei, unde acest curent a favorizat procesul evoluției interne a limbii române. Nu putem nega marea importanță a decretelor emise de magistratul orașenesc al Brașovului, care aveau menirea să întărească pozițiile limbii românești. Una din principalele teze ale Reformei religioase, aplicată și în Transilvania, a fost sprijinirea învățămîntului în limba maternă. Diacul Oprea, în epilogul său din 1570, citat mai sus, elogiaza activitatea sfatului brașovean pentru faptul că a înzestrat școala românească din Șchei cu cărți românești — printre care, adăugăm noi, au trebuit să fie și tipăriturile coresiene, executate la porunca lui Hanăș Begnăr (Hannes Benkner) —, îndemnînd dascălii să le folosească la predare: „*Așîdere în școală mearșterii și dascălii să înveațe mai vîrtos rumâneaste au poroncît den cărțile ce le deaderă boiarii cînstîtului sfat de mainte*”²⁸. Printre aceste cărți românești, donate de magistratul brașovean școlii din Șchei, au trebuit să se găsească și unele lucrări scrise în spiritul Reformei. În această direcție, tendința de sprijinire a culturii în limba maternă, propagată de dregătorii brașoveni, a coincis cu tendința orașenilor și cărturarilor din Șchei, fiind astfel acceptată de aceștia²⁹.

Cu totul alt efect a avut tendința propagatorilor Reformei de a schimba credința ortodoxă. Pentru românii din Transilvania ortodoxia n-a însemnat numai o dogmă religioasă, dar și un refugiu împotriva tendințelor de deznăționalizare. Cronica bisericii Sf. Nicolae pomenește în această epocă despre lupta preoților români din Șchei care „s-au muncit cu multă osteneală, de au păstrat lucrurile legii de nu s-au schimbat”³⁰. Tot în acest timp pornește și un curent românesc de „contrareformă”, care — ca și cele similare catolice

²⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 127. În 1542 registrele brașovene menționează pe „Brathul alpopa”, probabil fiul Popii Pătru III (*Quellen...* III, p. 190). Acest Bratu, agent diplomatic în slujba magistratului brașovean, a primit numele de „alpopii”, spre a fi deosebit de ceilalți „șchei” (Bulgarus) cu numele de Bratu.

²⁷ Nicolae Sulică, *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României*, extras din „Omagiul lui Constantin Kirilșescu”, București, Cartea românească, f.a., p. 14.

²⁸ *Ibidem*, p. 14.

²⁹ *Istoria României*, II, București, Edit. Academiei, 1962, p. 1044.

³⁰ *Istoria literaturii române*, I, p. 316.

din Europa occidentală — foloseşte în polemică tot limba maternă. În 1569 popa Bratu vinde bisericii Sf. Nicolae un *Molitvelnic* slavon în manuscris, în care este intercalat un text românesc privind combaterea „legei... a lui Mărtin ereticul” (Martin Luther) ³¹.

*

O importantă cotitură în istoria Reformei religioase din Transilvania o constituie sinodul de la Aiud din 1564, la care saşii, adepţi ai confesiunii de la Augsburg, s-au despărţit de maghiari, aceştia din urmă trecînd în majoritate la calvinism ³². De acum înainte, sub domnia principelui Ioan Sigismund (1556—1571) — numit în epilogul cărţilor coresiene „Iarăş craiul cel tînăr, fiul marelui Iarăş craiul” —, propaganda Reformei va fi patronată de stat şi se înfiinţează o episcopie românească calvinizată ³³.

După anul 1564, conducerea oraşului Braşov, deşi din punct de vedere religios era subordonată noului episcop luteran, ducea în rîndul şcheilor o propagandă religioasă de nuanţă calvină. Aceasta se poate explica, în parte, şi prin faptul că magistratul braşovean, continuînd tradiţiile Reformei introduse de Honterus în problemele bisericeşti, nu s-a supus încă din acest moment cu totul superintendentului Universităţii săseşti din Sibiu. În 1561 prim-parohul braşovean a fost Titus Amicinus, cunoscut pentru atitudinea sa filocalvină, fiind mai tîrziu alungat pentru această tendinţă. În 1565, renumitul umanist Johannes Sommer din Pirna, fostul conducător al şcolii latine din Cotnari, întemeiată de Despot-Vodă, a devenit rectorul liceului din Braşov. La Braşov, Sommer a întreţinut relaţii de prietenie cu Calixtus Honterus, fiul reformatorului Johannes Honterus, profesor la liceul latin din Braşov între 1565 şi 1567, iar mai tîrziu preot la Sînpetru. Sommer s-a mutat apoi la Cluj şi s-a convertit la confesiunea calvină, iar mai tîrziu la cea unitariană ³⁴.

În această epocă apare la Braşov adeptul primului episcop român calvin. În anul 1565 se menţionează în Şchei un predicator român, ucenic al primului episcop român calvin (preotul înnobilit Gheorghe de Singeorz), trimis la Braşov, după expresia lui Candid Muşlea, „ca să obişnuiască pe ortodocşi cu învăţăturile calvine”. Nicolae Sulică a atras atenţia că acest predicator şi-a manifestat interesul pentru viitorii clerici, elevii şcolii româneşti din Şchei, veniţi „den ţara Bîrsei şi den tot ţinutul Ardialului” ³⁵, care trebuiau să fie pregătiţi pentru propovăduirea credinţei calvine.

Nicolae Iorga a precizat că „Vlădica Gheorghe încă din 1565 în înţelegere cu statul făcu a se introduce un predicator român în Braşov” ³⁶. Într-o altă

³¹ „Şi iarăşi să zici: dară lépezi-te de toată légea lătinească (catolică — *n.n.*) şi de a lui Mărtin ereticul şi de toate erezele lor şi de toate hulele lor?” (cf. P. P. Pănaiteanu, *op. cit.*, p. 129).

³² Karl Schwarz, *Die Abendmalstreitigkeiten in Siebenbürgen*, în „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde”, II, 1855, p. 263.

³³ *Istoria literaturii române*, I, p. 304.

³⁴ Joseph Dück, *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*, p. 146.

³⁵ Citat din epilogul *Octoiului* copiat în 1570 de diacul Oprea.

³⁶ N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, p. 23.

lucrare, N. Iorga mai adaugă: „El era numit și propovăduitor al Evangheliei lui Hristos și vorbea la sărbători și duminică românilor din Șchei”³⁷. Într-adevăr, după cum reiese din unele date ale Arhivelor brașovene, acestui predicator i se repară în anul 1565, pe cheltuiala conducerii orașului, locuința și i se cumpără un pat și lenjerie de pat³⁸. Pentru biserica Sf. Nicolae se lucrează contrar obiceiurilor confesiunii ortodoxe, începînd cu data de 27 iulie 1565, bănci și un amvon³⁹. În anul 1566 aflăm că acest predicator s-a numit popa Woÿzzÿ (Văsii). El primește în anul 1567 salariu de la conducerea orașului⁴⁰.

Vlădica Gheorghe, într-o scrisoare din 14 ianuarie 1568, datată din Teiuș (sediul de atunci al episcopiei), laudă pe brașoveni că țin de trei ani „predicator român, fiind creștin, ucenic de-al nostru”⁴¹ și îi îndeamnă să facă „în sfînta casă toată slujba în limba românească, ca obștea să înțeleagă, precum poruncește Măria-Sa Craiul”⁴².

În acest răstimp, preoții ortodocși din Șchei primesc în anii 1566 și 1567 în continuare remunerațiile lor pentru serviciile aduse cancelariei magistratului⁴³. Se pare că rezistența lor, și mai ales cea a populației românești din Șchei, a fost mare, astfel încît popa Văsii a plecat din Brașov în ziua de 21 ianuarie 1568, primind pentru drum de la conducerea orașului 8 florini⁴⁴. Cronicile locale brașovene nu au consemnat pe popa Văsii în rîndul preoților care au păstorit în acest timp la biserica Sf. Nicolae din Brașov. După plecarea popii Văsii, ortodocșii din Șchei au înlăturat din biserica Sf. Nicolae băncile și amvonul.

Între timp, la dieta din 30 noiembrie 1566 de la Sibiu, s-a hotărît ca preoții români să treacă la Reformă și să asculte de episcopul Gheorghe de Sîngeorz⁴⁵. În 1567, la sinodul convocat de vlădica Gheorghe, se hotărăște scoaterea limbii slavone din biserică și ceva mai tîrziu aflăm că preoții români urmează noua credință și fac slujbele în limba română⁴⁶.

Începînd cu anul 1569, sub păstoria episcopului următor, Pavel Tordași, se intensifică propaganda calvină. Vlădica român vine de mai multe ori la Brașov, exercitînd un control asupra bisericii Sf. Nicolae. În acest timp, Popa Toma, fiul lui Popa Pătru II și frate cu Bratu, în tinerețe dascăl și sol în

³⁷ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, București, 1904, p. 80.

³⁸ Arh. st. Brașov, Registrul III, B 12, p. 555, 559, 561, 568.

³⁹ Ibidem p 550 și 569; Registrul III, B 13, p. 6.

⁴⁰ Ibidem, Registrul III, B 12, p. 644, 645.

⁴¹ I. Lupăș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 81. „A brassayak három esztendeie, hogy oláh praedicatort tartanak kereztyéneket my discipulusunkat” (cf. E. Hurmuzaki, *Documente XV/1*, București, 1900, p. 627).

⁴² E. Hurmuzaki, *Documente, XV*, partea I, nr. 1170, p. 627–628.

⁴³ Arh. st. Brașov, Registrul III, B 12, p. 641 și 646.

⁴⁴ Ibidem, Registrul III, C 11, p. 20.

⁴⁵ Sándor Szilágyi, *Monumenta Comitalia Transylvaniae*, II, Budapesta, 1876, p. 326–327, tradus și reprodus de Ștefan Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, I, Sibiu, 1935, p. 81.

⁴⁶ E. Hurmuzaki, *Documente, XV/1*, p. 625, nr. 1158, și *Istoria literaturii române*, I, p. 320.

slujba magistratului braşovean, părăseşte postul său de preot la Sf. Nicolae şi se călugăreşte la mănăstirea Răncăciuv din Țara Românească. Succesorul său la biserica din Șchei a devenit Popa Dobre ⁴⁷.

Principalul obiectiv la Braşov al vlădiciei Pavel Tordaşi a fost întărirea influenţei limbii române în biserica şi în şcoala din Șchei. În 1570 diacul Oprea, „dascăl mai mare ucenicilor cine învaţă dascălie” la şcoala din Șchei, copiază un *Octoih* românesc la porunca vlădiciei Pavel: „Această dumnezeiască carte ce iaste osmoglasnic... acmu rumâniaşte scrisu-am eu Oprea diac zeat popei Dobre să fie de învăţătură ucenicilor cine învaţă dascălie şi să fie mai uşor spre înţeles oamenilor creştini cine cîntă cumu grăieşte şi David proroc şi împărat psalom 46. cîntaţi înţelegîndu: — Că cu voia ţăreei şi cu ştirea Măriei lui Craiu așa au porîncit vlădica Pavel cîrmuitoriu besearecilor rumâneşti de suptu despusul Măriei lui Craiu cîndu au fostu acice în cetate în Braşov să se mulţească cuvîntul lui. dumnezeu şi să se adaugă, pînă va veni vriame şi lesnire să scrie cu tipariul: Aşistere în şcoală mearşterii şi dascălii să înveaşte mai vîrtos rumâneaşte au porîncit, den cărţile ce le deaderă boiarii cînstitu-lui sfat de mainte şi ce va de sfinţia lui împreună cu alalţi creştini buni că în şcoală, cumu să înţeleagă deacă învaţă în limbă striină de nu înţelege nimea...” ⁴⁸. Această acţiune a episcopului român de a întări poziţiile limbii materne în şcoală şi biserică a fost acceptată de preoţii şi dascălii din Șchei. Din epilogul diacului Oprea mai reiese şi sprijinul material acordat acţiunii de tipărire şi de copiere a unor texte româneşti. Activitatea de copist a diacului Oprea a fost recompensată de cancelarul protestant al principelui transilvănean, Mihai Csáky-Românul, care a cumpărat această carte românească pentru uzul şcolii din Șchei. „Iară sfinţiei lui (vlădiciei Pavel Tordaşi— *n.n.*) foarte plăcu deaca ceti şi deade cartia să rămîne şcoalei şi chelciugul (chel-tuiala — *n.n.*) au cerşut dela creştinul cela bunul şi milostivul sfiatnic dentiiu şi canţelariu Măriei lu Craiu jupînul Ceac Mihaiu den cetate den Bălgrad derepce că deade chelciug de-a se scrierea şi altor beseareci”. Acţiunea de a sprijini bisericile şi şcolile cu cărţi în limba maternă era o acţiune generală în toată Transilvania. În această acţiune vlădica român a fost ajutat de cancelarul transilvănean Mihai Csáky din Bihor, numit Mihai Românul de către colonelul Giovannandrea Gromo, comandantul gărzii italiene de la curtea lui Ioan Sigismund ⁴⁹.

La opera de răspîndire a cărţilor religioase româneşti, efectuată cu sprijinul vlădiciei Pavel Tordaşi (care, după N. Iorga, îşi zicea „episcop pentru limba românească” ⁵⁰), a participat şi diaconul Coresi. În spiritul reformei s-a

⁴⁷ Candid C. Muşlea, *op. cit.*, p. 65.

⁴⁸ Nicolae Sulică, *Cea mai veche...*, p. 14.

⁴⁹ Despre cancelarul Mihai Csáky-Românul vezi: Ion Lupaş, *Doi umanişti români în secolul al XVI-lea (Nicolae Olahus şi Mihai Valahul)*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională din Cluj*, IV, 1926—1927, p. 345—353 şi *Drei Briefe des Grafen Joseph Kemény an einen Freund, über Michael Csáky den vielvermögen Kanzler in Siebenbürgen zur Zeit des jungen Königs Johann Sigismund*, în „Vereinsarchiv”, Neue Folge, II, 1856, nr. 1, p. 75—127.

⁵⁰ Nicolae Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 177.

făcut și traducerea *Psaltirii*⁵¹, în cazul nostru a celei românești, tipărită de tipograful român la Brașov.

Pentru a dispune de cărți îndestulătoare propagării limbii românești în biserică, „episcopul valah” în ziua de 13 ianuarie 1570 vine la Brașov, fiind găzduit de către brașoveni pînă în ziua de 15 ianuarie⁵². Această vizită a episcopului este consemnată și în epilogul *Octoihului* românesc, copiat în 1570 de diacul Oprea: „Cîndu au fostu acice în cetate în Brașov... vlădica Pavel”, cînd acesta a citit și *Octoihul* lui Oprea. În ianuarie 1570 vlădica român a dus tratative cu tipograful Coresi și astfel el a putut promite dascălilor șchei cărți noi românești, „ce va de sfinția lui împreună cu alalți creștini buni”.

În urma comenzii făcute de vlădica Pavel, Coresi a executat între 6 februarie și 27 mai 1570 tipărirea *Psaltirii* românești⁵³. Aceasta este prezentată de diaconul Coresi ca o carte tipărită numai de el singur, subliniind necesitatea unei culturi în limba română: „Eu diaconu Coresi dacă văzui că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi, rumânii, n-avăm ...”⁵⁴.

După terminarea tipării acestei cărți, diaconul Coresi a executat și tipărirea *Liturghierului* românesc. În ziua de 31 august 1570, vlădica Pavel vine iarăși la Brașov, iar la 1 septembrie 1570 un sol al orașului este trimis la Alba-Iulia „cu cărțile episcopului valah”⁵⁵. *Psaltirea* și *Liturghierul* românesc, tipărite de Coresi la Brașov, după ce au fost achitate de vlădica Pavel („des walachischen bischoffs büchernn”), s-au împărțit preoților români la cel de-al treilea sinod de unire cu calvinismul, ținut la Cluj la data de 1 ianuarie 1571⁵⁶. Dintr-o scrisoare a lui Pavel Tordași, datată din reședința sa din Lancrăm, la 9 decembrie 1570, adresată bistrițenilor, se comunică, între altele, că preoții care vor veni la sinod să aducă cu ei bani pentru ca să poată cumpăra cărțile românești, și anume: *Psaltirea* (Soltar), costînd 1 florin, iar *Liturghierul* 32 denari⁵⁷. Unicul exemplar al *Liturghierului* cunoscut în zilele noastre provine din biblioteca bisericii Sf. Nicolae⁵⁸ din Brașov, unde a ajuns probabil prin donația vlădiciei Pavel, după cum precizează diacul Oprea

⁵¹ *Istoria literaturii române*, I, p. 305.

⁵² Arh. st. Brașov, Registrul vilicului nr. III, C 11, p. 194: „Dem walachisch Bischof brot, semel, fisch, wein asp. 21”, și E. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 806.

⁵³ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche* I, p. 54, nr. 16 (mai jos, B.R.V.).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 55–56.

⁵⁵ Arh. st. Brașov, Registrul vilicului nr. III, C 11, p. 241: „1570 31 Augustj. Schikt ich dem walachischen Bischoff wein, brod, fisch, semel p. asp. 42. 1 Septembris M(elor) Crestel ist mit des walachischem bischoffs büchernn kehn weissenburg, czerung fl. 2” și E. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 807.

⁵⁶ Florica Dimitrescu, *Tetravanghelul tipărit de Coresi la Brașov 1560–1561*, București, Edit. Academiei, 1963, p. 11.

⁵⁷ E. Hurmuzaki, *Documente*, XV, p. 645–646, nr. 1197, și Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 84–85.

⁵⁸ Azi păstrat la Institutul teologic din Sibiu, cf. P. P. Panaiteșcu, *op. cit.*, p. 162.

în primăvara anului 1570: „... cărţile... ce va da (şcolii din Şchei— *n.n.*) sfinţia lui (Pavel Tordaşi — *n.n.*) împreună cu alaiţi creştini buni...”.

Deşi a fost executat la comanda episcopului calvinizant, *Liturghierul* lui Coresi din 1570 este, după aprecierea lui P.P. Panaitescu, o carte pur ortodoxă; „el descrie săvârşirea slujbei bisericeşti în biserica Răsăritului şi numai în această biserică, fără nici o influenţă a Reformei”⁵⁹. Deoarece analizele teologice ale textului efectuate pînă acum nu atestă nici o influenţă a calvinismului⁶⁰, trebuie să concludem că episcopul român Pavel Tordaşi a trebuit să se mulţumească cu răspîndirea unei cărţi în limba românească, care avea însă un conţinut ortodox.

Dintr-un alt pasaj al epilogului *Octoihului* românesc, copiat în 1570 de diacul Oprea, amintit de noi în repetate rînduri, se mai desprinde şi un alt aspect, privind vizita episcopului Pavel Tordaşi la Braşov. Vlădica Pavel a îndemnat pe şchei să solicite ajutor de la dregătorii Moldovei şi Țării Româneşti, pentru a se repara şcoala românească. „Şi încă şi alta porînci sfinţia lui, să strîngă preuţii milă de la blagocestivii voevodzi şi de la cinstiţii boiari şi de la oameni creştini care cît se îndure de-a darea drept să rădice şcoala de iznoavă căce alomnul şi chiliile besereciei s-au vechit şi au scăzut de nu iaste ca mainte...”. Din citatul de mai sus reiese că, în ceea ce priveşte ajutorarea materială a instituţiilor culturale româneşti din Braşov, a existat o colaborare între vlădicia româno-calvină din Transilvania şi dregătorii din Țara Românească şi Moldova. Episcopii calvinizanţi în multe cazuri se mulţumeau cu propagarea cărţilor bisericeşti ortodoxe, cu singura condiţie ca ele să fie redactate în limba română. În 1570 diacul Oprea copiază un *Octoih* românesc ortodox tradus mai de mult şi citează chiar în epilog pe „sfinţi părintele nostru Ioan Demaschin”, dar fiindcă şi această carte contribuia la răspîndirea limbii române în şcoli şi biserici, „foarte plăcu” vlădiciei Pavel Tordaşi.

*

Începînd cu instaurarea lui Ştefan Báthory în demnitatea de principe al Transilvaniei („Ianăş Jicmon, craiul Ardealului”, moare la 14 martie 1571), s-a curmat calvinizarea forţată a bisericii româneşti. La 3 august 1572 noul principe catolic face cunoscut tuturor cîrmuitorilor ţării că noul episcop ortodox al Ardealului, Eftimie, fostul ieromonah din Mănăstirea Neamţului, a fost sfinţit la Ipec (Serbia) de către Patriarhul Macarie (1558—1577)⁶¹. Principele Ştefan a îngăduit lui Eftimie să propovăduiască în ţara sa religia ortodoxă, acesta ducîndu-se chiar la sate în cîştigare de credincioşi⁶².

După anul 1572 reînvie şi la Braşov viaţa spirituală ortodoxă şi cultura slavonă. Popa Voicu (1572—1578), autorul unui manuscris religios slavon⁶³,

⁵⁹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 163.

⁶⁰ S. Cîndea, *Primul liturghier românesc*, în „Mitropolia Ardealului”, IV, 1959, p. 722—771, şi Dan Simonescu, *Precizări despre Liturghierul diaconului Coresi*, în „Limba română”, XI, 1962, p. 433—438.

⁶¹ Nicolae Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, I, p. 179.

⁶² Ştefan Meteş, *op. cit.*, p. 91.

⁶³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 165.

este trimis în 1572 în Moldova, iar alți doi popi brașoveni la mitropolitul Țării Românești ⁶⁴. După anul 1571, când diaconul Coresi tipărește mai multe cărți slavone la comanda domnilor munteni, Brașovul este vizitat de vlădici și episcopi din Țara Românească și Moldova ⁶⁵. Vlădica Eftimie al Ardealului se găsește la 29 octombrie 1573 la Brașov ⁶⁶, iar de aici continuă drumul la Țirgovîște ⁶⁷.

În acești ani Brașovul, care adăpostea tipografia diaconului Coresi, este deseori vizitat de solii Țării Românești și ai Moldovei. La 11 iunie 1573 vine la Brașov un reprezentant al voievodului muntean Alexandru în treburile privind tipografia ⁶⁸.

În timp ce episcopii calvinizanti se mulțumeau să comande ocazional cărți la atelierul tipografic al diaconului Coresi, vlădica ortodox din Bălgrad a întemeiat o tipografie episcopală independentă. La 12 decembrie 1573 vine la Brașov diaconul tipograf al vlădiciei Cristofor (1574–1579) pentru o presă tipografică ⁶⁹, iar mai târziu episcopul Cristofor chemă la Bălgrad pe tipograful brașovean diacul Lorinț, în timp ce succesorul său Ghenadie (1579–1585) l-a preferat ca „tipograf vlădicesc” pe diaconul Coresi ⁷⁰.

Sub Băthoreștii catolici, diaconilor români din Transilvania li se fac înlesniri, ca să urmeze școli înalte ortodoxe. Prin anul 1572–1573 Mihai, fiul popii Dobre din Șcheii Brașovului, probabil cu învoiala vlădiciei Eftimie, pleacă la școala patriarhală de la Ipec în Serbia. Mihai se întoarce în 1576: „... și au venit Șcheaii de la Rîjnov și l-au poftit la Sfat și la preoții de aici — scrie cronicarul din Șchei Popa Vasile, fiul lui Mihai — de l-au trimis în Țara Muntenescă de l-au preotit și au fost preot la Rîjnov un an și cîteva săptămîni” ⁷¹. În acești ani, când preoții brașoveni erau sfințiți în Țara Românească, protopopiatul din Șchei, de care depindeau preoții din Țara Birsei, se găsea sub jurisdicția ierarhică a mitropolitului din Țirgovîște și uneori sub cea a mitropolitului din Rîmnic ⁷².

Sfera de influență a episcopatului român calvin, condus de Mihai Tordași, începe să se restrîngă la unele regiuni din comitatele în care exista o numeroasă nobilime română (Hunedoara, Banat, Maramureș, Bihor). Iobagii români și țărani liberi, exceptînd cîteva sate (cum a fost, de pildă,

⁶⁴ E. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 808–809.

⁶⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 136.

⁶⁶ E. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 810.

⁶⁷ Eftimie a fost mai târziu numit de Ioan-Vodă cel Viteaz episcop de Roman.

⁶⁸ „War ein Popa kommen von Alexander Weyda der Druckerey wegen; ist bis auf den 4 ten Tag allhir beharret” (cf. E. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 810).

⁶⁹ „Des Vlădica diaconus Buchdrucker selb fünf einer Press halben” (cf. Eugen von Trauschenfels, *Kronstädter Zustände zur Zeit der Herrschaft Stephan Băthoris in Siebenbürgen (1571–1576)*, în *Sächsischer Hausfreund*, 1874, p. 95).

⁷⁰ *Istoria bisericii române*, I, București, 1957, p. 359.

⁷¹ Citat de C.C. Mușlea, *op. cit.*, p. 71.

⁷² Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 106–107.

Turdaş, din scaunul Orăştie), nu se lasă însă convertiţi ca o parte din mica nobilime română ⁷³. Pe teritoriul Pământului Crăiesc, această influenţă s-a resimţit mai ales în scaunele Sebeş şi Orăştie, unde, pe lângă români şi saşi luterani, au trăit şi maghiari calvini. În satul Lancrăm din scaunul Sebeş şi-a avut sediul vlădica Pavel Tordaşi. Principala operă culturală românească a cărturarilor români, aflaţi sub ierarhie calvinizantă, a fost în această epocă *Palia de la Orăştie* (1582), tipărită de doi dieci braşoveni.

Mult mai limitat a fost rezultatul convertirii încercate în rîndul românilor de către saşii luterani. Pe Pământul Crăiesc nu a existat vreo pătură socială românească interesată în adoptarea Reformei religioase, iar orăşenimea românească, mai numeroasă în Şcheii Braşovului, avînd legături permanente cu conaţionali lor ortodocşi de peste munţi, nu a trecut la luteranism. În timp ce documentele menţionează existenţa unor preoţi şi nobili români trecuţi la calvinism, nu cunoaştem nici un român trecut la luteranism. Propaganda luterană în sînul românilor a fost făcută de saşi cunosători ai limbii române, căutînd în acelaşi timp să elimine din mentalitatea românilor de pe Pământul Crăiesc rămăşiţele influenţei calvine. Autorităţile braşovene cheamă în 1578 în oraşul lor, „pentru credinţa românilor noştri“, pe preotul şi tipograful Ioan Scherer ⁷⁴. Această chemare a avut deci un scop religios, Scherer nefiind chemat pentru a face concurenţă lui Coresi, cum s-a considerat în general pînă acum ⁷⁵. Cariera preotului luteran Ioan Scherer în unele comunităţi, în care a avut de suferit rivalitatea bisericii calvine, a îndemnat probabil pe senatorii braşoveni să încerce cu ajutorul său rezolvarea problemei convertirii la luteranism a românilor din Şchei. Prin urmare, chemarea lui Scherer la Braşov a avut totodată şi un caracter anticalvin.

Sibianul Ioan Scherer-Nyirő, fiind un bun cunoscător al limbii române, a fost trimis în 1562 în solie la Petru cel Tânăr (1559–1568), domnul Ţării Româneşti. În 1576 „Johann Nyreus sonst Rasor“ este menţionat ca preot în satul Lancrăm ⁷⁶. Acest sat, locuit pe atunci, pe lângă un mic număr de saşi, de români şi sudslavi, a fost sediul episcopului român calvinizant Pavel Tordaşi ⁷⁷. În anul 1576 sau 1577 Scherer a fost chemat din Lancrăm la Cergău, sat iobăgesc, locuit de şchei protestanţi. În această comună, stăpînită de nobili unguri, a existat un mare pericol pentru ierarhia luterană, şi anume acela ca satul să fie trecut la calvinism. Prin strădania lui Scherer şi a succesorilor săi,

⁷³ *Istoria României*, II, p. 1037.

⁷⁴ „6 oct <1578> Es wardt der Hanusch Scherer her geruffen unserer Wallachen, ihres glauben halben, gab ihm zu beysstand in die Zerung fl 2“ (Arh. st. Braşov, Villicusrechnungen III. C 12, p. 453, citat şi de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 147).

⁷⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 148.

⁷⁶ Pavel Binder, *Şcheii (bulgarii) din Transilvania şi reforma religioasă*, manuscris.

⁷⁷ La 4 noiembrie 1570, Ioan Sigismund a dăruit lui Pavel Tordaşi casa, curtea, grădina din Lancrăm ale vlădiciei ortodoxe Sava, care a părăsit ţara. Vlădica Pavel în 1574 îşi vinde posesia sa nobiliară „domnilor“ (magistratului) din Sebeş (cf. Şt. Meteş, *op. cit.*, p. 84).

șcheii din Cergău au rămas luterani și satul a fost înglobat în decanatul sășesc al Secașului ⁷⁸.

Autoritățile brașovene, imediat după sosirea lui Scherer, la data de 3 decembrie 1578, plătesc suma de 2 florini și 40 denari pentru lucrarea unui amvon și a unui portativ („ein gestell“) în biserica Sf. Nicolae ⁷⁹. Acestea au fost necesare pentru oficierea ritului luteran de către Ioan Scherer în această biserică. Instalarea sa a fost ușurată prin faptul că protopopul ortodox al bisericii Sf. Nicolae, popa Voicul, murise încă la 26 ianuarie 1578, succesorul său devenind popa Iane. În socotelile brașovene din anii următori (1580—1581) Scherer figurează în calitate de salariat al orașului, primind leafa sa trimestrială ca și ceilalți angajați ⁸⁰. Se pare că pînă la urmă misiunea lui Ioan Scherer a eșuat și astfel el primește, la data de 31 mai 1581, pentru ultima oară, salariul, și anume 8 florini, iar separat 6 florini și 65 aspri pentru îmbrăcăminte ⁸¹.

La Brașov, Ioan Scherer-Nyirő a desfășurat și o activitate tipografică, executînd mai multe tipărituri latinești și maghiare.

La comanda judeului brașovean Lucas Hirscher, diaconul Coresi a tipărit între 14 decembrie 1580 și 28 iunie 1581 *Cartea care se cheamă evangheliu cu învățătură (Cazania a II-a)* ⁸². Nicolae Sulică considera că această carte reprezintă „reacțiunea cea mai puternică care s-a produs la Brașov în contra propagandei reformate“ ⁸³. Totuși, Dan Simonescu relatează că cercetătorul Rădulescu a constatat că din această carte lipsește predica destinată duminicii I din post ⁸⁴. Predica acestei duminici, „a ortodoxiei“, face elogiul cultului icoanelor, iar diaconul Coresi, care tipărea cartea cu banii protestantului Lucas Hirscher, a fost obligat de patronul său să scoată această predică.

Ca și în jurul anului 1559, prin 1580 propaganda protestantă în sinul românilor brașoveni nu este făcută de pastori luterani ⁸⁵, ci de magistratul și judele Brașovului. În *Cazania a II-a*, tipărită de Coresi la porunca „județului Brașovului și a tot Ținutul Bărsei“ ⁸⁶, fiind tradusă de cărturarii șchei Popa Mihai și Popa Iane, s-a accentuat necesitatea înțelegerii de către „mișelime“,

⁷⁸ G. F. Marienburg, *Verzeichniss der ältesten Pfarrer des Dekanatus de Sebus das ist des Unterwälder Kapitels aus urkundlichen Quellen zusammengestellt*, in „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde“, VIII, 1868, nr. 2, p. 334.

⁷⁹ Arh. st. Brașov, Registrul III. B 15, p. 411.

⁸⁰ Ibidem, Registrul III. C 13, p. 133, 174, 200, 217, 224, 239, 258, 261, 285, 325, 333, 352 și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 120.

⁸¹ Arh. st. Brașov, Registrul III. C 13, p. 352.

⁸² B.R.I., I, p. 85, nr. 29.

⁸³ Nicolae Sulică, *Cea mai veche școală...*, p. 26.

⁸⁴ Dan Simonescu, *Discuție în legătură cu „Evanghelia cu învățătură“ a lui Coresi*, in „Biserica ortodoxă română“ 7—8, 1960, p. 563, 566.

⁸⁵ Între anii 1572 și 1591 prim-parohul sașilor din cetatea Brașovului a fost dr. Petrus Apus Bogner, doctor al ambelor drepturi, un om învățat. El s-a remarcat printr-un accentuat spirit laic și purta chiar la slujbă haine laice.

⁸⁶ Lucas Hirscher a fost judele Brașovului în anii 1561, 1562, 1564, 1567, 1568, 1571—1576 și 1579—1588. El a murit la 30 aprilie 1590, în vîrstă de 71 de ani (cf. Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon*, II, p. 163).

adică de către popor, a textelor religioase ⁸⁷. Această carte, deşi a suferit unele modificări protestante, a fost răspândită în Moldova şi Ţara Românească şi exemplare din ea au fost cumpărate de către românii din Ţara Făgăraşului şi cei din jurul Sibiului ⁸⁸.

Spre sfârşitul veacului al XVI-lea, şi anume în 1593, biserica română din Transilvania, ajungând sub dependenţa mitropoliei Ţării Româneşti, nu a mai avut de luptat în contra protestantismului calvin sau luteran ⁸⁹. Când Mihai Viteazul a biruit în Transilvania, el a fost primit cu entuziasm de către românii din Braşov, care au văzut în unirea celor trei ţări româneşti şi chezaşia că vor putea păstra marea lor cucerire, şi anume folosirea limbii române în biserică şi în viaţa publică. La aceste evenimente se referă următorul text al cronicii braşovene atribuite lui Dimitrie Eustatievici (1780—1782): „Acest domn s-au numit Mihai Vodă cel Viteaz şi adevărat au fost, că acest Domn, avînd oaste cu Domnul ţării Moldovii, l-au biruit, aşijderea şi pe prinţipul ţării Ardealului şi aşa s-a fost numind prinţip al ţării Muntenestei şi al ţării Moldovii şi al ţării Ardealului” ⁹⁰.

*

Deşi în alte părţi ale Transilvaniei propaganda calvină a continuat şi în secolul al XVII-lea, la Braşov biserica ortodoxă nu a mai avut de luptat cu alte confesiuni, sprijinite de stăpînire, pînă la pornirea propagandei pentru unirea ortodocşilor cu biserica catolică la începutul secolului al XVIII-lea.

---

⁸⁷ „Pentru sădirea cuvîntului lui Dumnezeu între săracul popor românesc al acestor ţări”.

⁸⁸ E. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 656.

⁸⁹ *Istoria României*, II, p. 1037.

⁹⁰ Nicolae Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Şcheii Braşovului*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. XII, Bucureşti, „Datina românească”, 1933, p. 67.